

חולם וגלוי עיניים: העיירה בזיכרונותיו של פנחס גוברין

מאת
דוד אסף

פנחס גוברין (1904-1985) נולד כפיני גלובמן-חיות בעיירה הקטנה שפיקוב שבפלך פודוליה, באוקראינה של היום. הוא בא לעולם עשור שנים בדיוק קודם פרוץ מלחמת-העולם הראשונה, ששינתה את מפת האזור, טלטלה את עולמו הפרטי והשפיעה על גורלם של מיליוני אחרים. בגלגולי חייו, כמו גם בזיכרונותיו, טבעו את חותמן כמה מחוויות היסוד של יהודי מזרח אירופה במאה העשרים: ילדות בבית משכילי-לאומי עם זיקה עמוקה לציונות ולתרבות העברית המתחדשת מחד גיסא, ולעולם המסורתי של בית-המדרש 'הישן' מאידך גיסא; לימודים בגימנסיה רוסית ומגע טבעי עם הסביבה האוקראינית ותרבותה; רוחות הרדיקליזם המהפכני על רקע התבוסה במלחמת-העולם, שחיתות השלטון הצארי והתקוות הנאצלות שנתלו ברעיון הקומוניסטי; משיכה אל הציונות החלוצית, העלייה לארץ ישראל כחלק מן 'העלייה השלישית', החוויה המכוננת של 'גדוד העבודה' וההתיישבות החקלאית בעמק יזרעאל.

בשנות השבעים של המאה העשרים, ומרחק פיסי, כרונולוגי וחוייתי, החליט גוברין, שבע הפעילות הציבורית בארץ ישראל ובמדינת ישראל, לצפות שוב בעברו. המרחק מהעיר הסואנת תל-אביב אל שפיקוב וברצלב שבאוקראינה לא מנע מן הזיכרון את חציית 'מסך הברזל' של אותה עת. ימי הבראשית של תל יוסף ועין חרוד שבעמק יזרעאל, כמו גם עולם העיירה היהודית שאז כבר כלתה ועברה מן העולם, קמו לפני עיניו של פנחס גוברין בחדות ובבהירות. למען עצמו, למען משפחתו, למען אותה ישות חמקמקה הקרויה 'זיכרון קולקטיבי', הוא הצליח להעלות עלי כתב את זיכרונותיו ותובנותיו, והוא עושה זאת בחיוניות ובכישרון ספרותי לא מבוטל שאינו שכיח בין כותבי זיכרונות.

העיירה שפיקוב, שעומדת במרכז החלק הראשון של הספר, היתה לכאורה ככל העיירות האחרות שברחבי 'תחום המושב' הרוסי. "דומות הן העיירות אחת לשניה וכמעט שאין להבחין ביניהן. אותם הבתים, אותן החנויות [...] גם האנשים דומים במלבושיהם בשיחם ושיגם [...] אף האכרים הבאים לעיירה דומים הם" (עמ' 31). אלא שאט-אט, וככל שמעמיקים חדור לעולמה, מתברר כי היא אינה ככל העיירות. כפי שיודעים אנו אל-נכון, מעבר לדמיון פיסי-ארכיטקטוני, למבנה כלכלי, ללבוש אופייני של יהודים או נוכרים, ולעוד

היבטים חיצוניים – היו הבדלים ניכרים בין מקום למקום, בעיקר בתחום ההווי והמסורת הדתית, שהיו בעת ובעונה אחת גורמים מאחדים ומייחדים. גוברין הגיע להכרה זו באותו עמוד עצמו, כשקבע כי "לכל עיר ועיירה ולכל קהילה יש סיפור משלה, אגדה", ועובדת היותה של שפיקוב עיירה 'צעירה' – בת כמאה שנים בסך הכול – אין בה כדי לגרוע ממאפייניה הייחודיים, המבחינים בינה לבין מקומות אחרים, דומים כביכול.

כאשר משפחתו של פני בן העשר עוברת משפיקוב לברצלוב, נראה בעיניו המקום החדש כ"כרך גדול שאין לו סוף בהיקף ובגודל". למען האמת ברצלוב לא היתה כרך של ממש אלא עיר מחוז, שלא היתה שונה בהרבה מעיירה גדולה ונבדלה ממנה רק בכך שהיו בה גם מוסדות ממשלתיים (כמו בית-משפט, בית-דואר ובית-סוהר), בתי-ספר ציבוריים, גימנסיה ואולם קולנוע. היותה של ברצלוב מקום ריכוז לחיילים ולמגויסים הפכה אותה אמנם, ערב מלחמת-העולם הראשונה, לצומת סואן של פעילות צבאית ומסחרית, אך למרות הצבעוניות המתפרצת, התגעגע הנער לעיירת הולדתו. העיירה, כפי שנראה גם בהמשך, זוהתה בתודעתו באופן טוטלי עם מוסד המשפחה: "העיירה הקטנה היתה עומדת תמיד לפני, גם כאשר עצמתי את עיני [...] כמעט שלא חשתי הבדל בין הבית והעיירה, הם נתמזגו בי למסכת אחת" (עמ' 92).

מקומה המיוחד של העיירה בעולמו, חוזר ומתגלה כאשר הוא שב אליה לחופשת קיץ קצרה, לאחר שנות ניתוק. אירוע זה, שהתרחש אמנם בגיל צעיר, תואר בידי גוברין המבוגר, שכבר הושפע, מבלי משים, מסופרים ומזכרנים רבים אחרים, שמוטיב 'השיבה המאוחרת' מרכזי ביצירתם. השיבה לעיירה מוצגת גם אצלו כתהליך מזוכך של התחברות אל מקור החיות הראשוני. העיירה הפיסית מקבלת ממדים אנושיים, משל המתינה כל העת בזרועות פתוחות לבנה האובד השב אליה:

כאשר יצאתי לרחוב, בין הבתים, השקפתי עליהם מקרוב והנה הכל עומד במקומו. הבתים, הגגות, החנויות, התעלות והגשרים. לא חלה בהם כל תמורה, עומדים הם כמו ביום שעזבתם, עומדים הם כאילו מחכים לי, כדי שאוכל שוב להתמזג אתם, למחוק את השנים שלא הייתי כאן [...] הפעם זהרה העיירה לקראתי, חייכה לקראתי על צליליה ומראותיה (עמ' 202).

ייחודה של שפיקוב בעיני תושביה היהודיים נבע בעיקר בשל היותה משכן לחצר חסידית ישנה-חדשה. חסידות שפיקוב מקורה בשושלת טברסקי, שמרכזה למן שלהי המאה ה-18 היה בעיירה צ'רנוביל ובשלוחות כמו טולנה, סקווירה, רחמיסטרביקה או צ'רקס, ששמן זוהה עם חסידות צ'רנוביל. החצר בשפיקוב נוסדה בשנת 1885 בידי ר' מנחם נחום (נחומצ'י) טברסקי, בנו של הצדיק יצחק מסקווירה, שרוב תושבי שפיקוב נמנו קודם-לכן עם חסידיו. נחומצ'י נפטר

בשפיקוב שנה לאחר-מכן, עוד בטרם הספיק לבסס את חצרו החדשה. על כיסאו עלה בנו יחידו, מרדכי, שהיה אז כבן עשרים וחמש, והוא הנהיגה עד פטירתו בשנת 1914. חצר שפיקוב לא היתה חצר חסידית רגילה. ילדי הרבי, במיוחד בנותיו, היו פתוחים לרוחות החדשות, התעניינו בספרות העברית החדשה ובציונות, וביתה של חייקה'לה, בת הרבי (ואמו של הסופר לעתיד יוחנן טברסקי), אף שימש כמועדון ציוני ונערכו בו חזרות להצגת תיאטרון (עמ' 64, 205-206).¹

זיכרונות גוברין ניזונים לא רק מתמונות שנשתמרו בו ממה שראה בעיניו, אלא גם ממה ששמע באוזניו: שמועות ואגדות שקלט וספג בילדותו מזקני העיירה ובעיקר מסבו, שהיה דמות מופת עבורו. "אני מרותק לשולחן, מאזין, מקשיב וכולע את הסיפורים ואת האגדות וסקרנותי גוברת" (עמ' 35). ואכן, בכל הקשור לעברה הרחוק של העיירה, הרי הוא ככלי האוצר בתוכו מסורות אגדיות שהילכו בין זקני המקום. כך למשל למד מפי סבו כי החצר החסידית שבעיירה נבנתה ברשותו ובסיועו הנדיב של אדון העיר, הגרף בלאשוב – תופעה המוכרת היטב מחצרות חסידיות אחרות, שאף הן נהנו מתמיכת שליטים שסברו כי נוכחותו של הצדיק תביא לשגשוג כלכלי. גוברין מתאר היטב את חצר שפיקוב, שהיתה מפוארת בממדיה הפיסיים ולא חרגה מן המקובל בחצרות 'המלכותיות' של חסידות צ'רנוביל ורוז'ין.

כמסמך תרבותי שופעים זיכרונותיו תיאורים ואבחנות קולעות. הנה, כנער הלומד גמרא הוא שם לב כי בסוגיות התלמוד שאותן הוא משנן, כל הפועלים העובדים בשדות ובכרמים הם יהודים, ואילו "בעיירה שלנו אין פועלים יהודים כלל. ישנם בעלי מלאכה: נגרים, סנדלרים, חייטים, נפחים, פחח אחד, זגג אחד וכורך ספרים" (עמ' 41). הנה, תיאור מפורט של בית המגורים על מדוריו, רהיטיו, 'התנור' על שלוש קומותיו, המטבח – ניחוחותיו ואביזריו (עמ' 51). ואותו מטבח, שהוא לבו הפועם של הבית, אינו רק מקום סעודה, אלא גם ממלכתה של סבתא, ובו היא מספרת את סיפוריה 'בלילות החורף הארוכים'. סיפורי הסבתא, המרתקים את נפש הילד, רוויים במוטיבים עממיים ועוסקים בבעש"ט ובצדיקים אחרים ובשאר סיפורי ניסים ונפלאות, שדים ורוחות. "סבתא בקיאה ביותר בכל הנעשה ונשמע שם למעלה בגן עדן" (עמ' 53), והרי היא לנו כסבתות רבות אחרות הנזכרות בספרות הזיכרונות מאותה עת.

פניני קסם והומור זרויות בזיכרונות: כך הוא תיאור המשולח התימני המגיע לשפיקוב בכל שנה כדי לאסוף כסף עבור יושבי ארץ ישראל. שד"ר זה נושא עמו

¹ על חסידות שפיקוב ודמויותיה המיוחדות במינן, ראו בפירוט: דוד אסף, "עולמי הפעוט והמכוער": וידויו של ר' יצחק נחום טברסקי משפיקוב, אלפיים, 14 (תשנ"ז), עמ' 49-79.

את ריחות המזרח ובאמצעותו מתממשים הכיסופים המסורתיים לארץ ישראל ומקבלים משמעות קונקרטיה. פני הנער מכושף ממפת הארץ, ושמות ישוביה העתיקים, הנזכרים במקרא ובמדרשים, מהלכים עליו קסם (עמ' 47-51); כך הוא תיאור חוויותיו כנער גימנסיה שניחן בקול אלט צלול. הוא משתתף בשיעורי מקהלה בתוך כנסייה פרבוסלבית ובה בעת גם מלווה את החזן בתפילותיו כאחד מלהקת הנערים ה'משוררים'. לשיא דרמטי מגיע ניגוד זה כאשר הוא משמיע, לבקשת חבריו והמורה לזמרה, את המזמור 'שאו שערים ראשיכם' בתוך הכנסייה, ובלבו הוא מתייסר על חילול הקודש. לתדהמתו ולמבוכתו, זמן-מה לאחר-מכן הופך ניגון יראי זה למנגינה עליזה, שכונתה 'פתחו שערים', ואותה עיבד המורה הגוי עבור נשף הריקודים הגדול בגימנסיה (עמ' 121-127). אנקדוטה משעשעת שסופרה בעיירה, וגוברין משחזרה, היא סיפורו של השוחט, שבבוקר יום שישי חיפש לשווא את המִרְקָה, כדי להכניס את חלות השבת לתנור הלוהט, וסופו שמצא את יענקלה, בנו יקירו, צועד בראש חבורת נערים, ובמרדה מניף כדגל את תחתוניו האדומים של האב כשהוא צורח "דאוואי קונסטיטוציה!" (מסכימים לחוקה!), ו"כך התחילה מהפכת 1905" ... (עמ' 204). זיכרונו של גוברין משמר גם אפיזודות גרוטסקיות, שמתוארות בדרך סוחפת, משכנעת ומציתת דמיון, ודוגמה לכך היא התיאור המדהים של ביזת ארמון הגרף פוטוצקי בעיירה פיצ'ורה הסמוכה לשפיקוב (עמ' 192-200).

בולטת במיוחד, ובמידה רבה אף יוצאת דופן בספרות הזיכרונות היהודית, אהבתו הגלויה של גוברין לסביבה האוקראינית שבתוכה צמח. אין הדברים אמורים רק בנופים ובטבע הדומם הכובש אותו, אלא גם בחומר האנושי המיוחד – מורים ואינטליגנטים מכאן, חיילים ואיכרים פשוטים מכאן – בשפה ובעולם הדימויים, בהווי העממי ובתרבות העילית, ובעיקר בהיסטוריה האוקראינית הטרגית. רק טבעי הוא שאהבה זו תתנגש לעתים עם עולמו היהודי ועם תודעתו הלאומית המפותחת. כך למשל, ההתבוננות בתמונת פסלו של חמלניצקי הניצב במרכז קייב, גורמת לו להכיר בכך ש"אכן כאן קרו הדברים, ליד פתח ביתנו, טולצ'ין, נימירוב. ויש לנו אתם חשבון דמים ארוך". אך גם בשעה כזו של עימות 'היסטורי', הוא מתוודה על האמת – הוא מעריץ את האוקראינים משום שהם מזכירים לו את עמו שלו:

למה אכחד, למה אעשה שקר בנפשי, בסתר לבי, אי-שם, כרסמה בי הקנאה, התהייה והתמיהה. מאות בשנים עמלו על העם הזה, לבולל אותו, להכחיד כל זכר לימים הרחוקים [...] דומה היה כי בקרב השנים התבוללו לגמרי, אבדה אוקראינה ולא תוסיף קום, אבד זכרה מן הארץ. אולם עם הארץ לא גלה מפני חטאיו מארצו ולא נתרחק מעל אדמתו [...] הוא שמר על שפתו, על ניבו המיוחד, על לבושו, חזותו, על הליכותיו ואורח חייו (עמ' 172).

הסיסמה "עוד לא אבדה אוקראינה", היא אפוא אתגר ממריץ לפיתוח הרגשות הלאומיים של בני הנוער היהודי שנחשפו לה. תהליך אקולטורציה מיוחד במינו זה (ובמידה רבה נדיר וחד-פעמי), שכמותו עבר הנער פני בעשור השני של המאה העשרים, עיצב תחושת שותפות והזדהות עם הסביבה האוקראינית ותרבותה, שלא הובילה בהכרח להתבוללות ולא עמדה בסתירה ללאומיות יהודית במלאותה.

האוירה המהפכנית והשפעתה המעוררת על הנוער היהודי מתוארת אף היא בצבעוניות רבה (עמ' 149 ואילך), ומשעשע במיוחד הוא תיאור ניתוח סממני השלטון הצארי בגימנסיה, כולל טקס שריפת שתי האותיות הקיריליות המיותרות והשנואות (עמ' 155). העוצמה המילולית והחזוניתית הסוחפת של המהפכה, שיש בכוחה לעצב מציאות חדשה במהירות מסחררת, בולטת על רקע האנדרלמוסיה ותחושת ההתמוטטות של העולם הישן.

על רקע החרדות הקיומיות והעדר חוק וסדר "הופיעו שני שמות שנישאו בפי כל [...] שעוררו חרדה ורעדה ומורא גדול [...] מאותה שעה שהופיעו שני השמות לנין וטרוצקי, החל הזמן לצעוד בצעדים מהירים, חפוזים, אצה לו הדרך" (עמ' 180-181). גיבורי העבר של תמול-שלשום נמחקים, ותחתיהם מופיעים גיבורים חדשים ושפה בולשביקית חדשה: "מלים חדשות שאין יודעים בכלל את פירושן" (עמ' 153). גוברין הנער מבחין ביהודים הבונדאים, שהיו הראשונים לקפוץ על העגלה הקומוניסטית, כיצד קודם כול הם 'עושים סדר' בביתם שלהם, ברחוב היהודי. ה'אדונים' החדשים מרשים לעצמם להתעלל ברכנים ובכלי קודש, לבוז לערכי דת, לציונות, לבורגנות 'הישנה', לשפה העברית, והיהודים המדוכאים וחסרי האונים מנחמים עצמם שזו מעין מגפה שתחלוף (עמ' 182-183).

"המלחמה לא נגמרה", הוא כותב, "המלחמה התפוררה, התפרקה מאליה" (עמ' 186). המתח בין 'בעלי הבית' החדשים, המתחלפים תדיר, לבין האוכלוסייה האוקראינית החדשנית, מגיע לשיאו בימי מלחמת האזרחים (1917-1920). הכיבושים החוזרים ונשנים של שטחי אוקראינה מטלטלים את עולמם של בני הנוער בלי הרף: רוסים מכאן ואוסטרים וגרמנים מכאן, פטריוטים אוקראינים גולים שבאו עם הצבא האוסטרי כדי 'לשחרר' את מולדתם מכאן, וחיילי הצבא האדום ובולשביקים (ובתוכם יהודים רבים) המדברים בלהט על רוסיה הגדולה מכאן, ולצד כל אלה – כנופיות פושעים המנצלות את האנרכיה ועוסקות ברצח ובשוד.

פניו, הנער המתבגר, מתבונן בעין פקוחה וחרדה על תמורות השלטון וחי את חיי היומיום ככל שגימנוזיסט בן גילו מסוגל. לצד הקפדתו על הנחת תפילין בכל בוקר (עמ' 212) הוא נחשף גם, לראשונה בחייו, לחוויה ארוטית, שמתוארת

בעדינות ובחיבה (עמ' 191-192). תחושת כולם, צעירים כמבוגרים, היא, ש"דברי הימים נכתבים לנגד עיניהם" (עמ' 217). פצצות תותחי הרוסים, שהחריבו את הגימנסיה שבה למד ובגר, היו ביטוי סמלי לסופה של 'שחרות' חייו (עמ' 218), אך עדיין הבלבול רב: "כולם תמהים, שואלים, מי כאן השלטון? היכן השלטון? אין מענה ואין את מי לשאול" (עמ' 228).

הקרבות הבלתי-פוסקים, מראות ההרס והביזה, הפרעות האיומות ביהודים והאנטישמיות האוקראינית, שהתעוררה שוב בימי שלטונו של סמיון פטליוורה, הביאו את בני משפחת גלובמן – דגם של משפחה יהודית אופיינית – להגיב איש איש בדרך המוכרת לו ולדורו. הסבא שב לספרו מרטיט הלב של נתן נטע הנובר המתאר את גזרות ת"ח ות"ט. מתוך מודעות היסטורית ומסורתית עמוקה, הוא "רושם רשימות. אולי הוא כותב קינות, אולי הוא מכין את ספר 'יון מצולה' חלק ב'" (עמ' 245). האבא חבר בוועד הקהילה וככזה הוא משתתף בארגון ההגנה העצמית על העיירה, כפי שנהגו גם במקומות אחרים. ואילו הצעירים, פניו ואחיו עקיבא, מצטרפים להגנה ולמשמרות הלילה, מקבלים רובים, יוצאים לסוורים ועורכים מארבים לחסימת כנופיות הביזה והרצח (עמ' 246).

כאשר מגיעים גיסותיו המובסים של פטליוורה אל העיירה מתחוללת בריחה המונית של יהודים, אך טראומה זו מומתקת בסיפורה המשעשע של הסבתא, שלאחר הלילה בו הסתתרה בין קני-הסוף שעל שפת הנחל היא שבה אל ביתה ומוצאת את הכובסת האוקראינית מרוקנת מצרכי מזון אל שקה – "קמח ושזיפים יבשים, ומערבבת אותם ביחד". הסבתא הזועמת מגרשת את הגנבת וסיפור זה "הפיג מעט את המתיחות, את הכאב ואת הבושה" (עמ' 248). אירועי שפיקוב לא היו אופייניים למתרחש במקומות אחרים, שכן בשפיקוב התרחש 'נס' – 'רק' שלושים וששה גברים יהודים נרצחו, ובנוסף האיכרים הידידותיים לא הלשינו, לא הסגירו, לא בזזו רכוש, ואף הסתירו יהודים (עמ' 249). בעיירות אחרות המצב היה גרוע הרבה יותר.¹

הזעזועים יצרו אווירה שעודדה שינוי והגירה. "קדחת של עזיבה", כינה זאת גוברין, שתיאר כיצד נוטשים יהודים בהמוניהם את העיירה המתפוררת ומבקשים להגר לאמריקה. "כל לילה יצאה שיירה על צרורותיה אל הגבול" (עמ' 250), ואילו בכפרים האוקראיניים שמסביב ניכר שגשוג – בנייה נרחבת, "רכו

¹ ריכוז הזיכרונות והעדויות על אירועי מלחמת האזרחים והפוגרומים באוקראינה הוא מפעל היסטורי שטרם הגיע למיצויו, בעיקר בשל טראומת השואה, שהאפילה על השואה 'הקטנה' שהתחוללה עשרים שנה קודם-לכן. חומר רב רוכז בשלושת כרכי חיבורו הבלתי-גמור של אליעזר דוד רוזנטל, מגילת הטבח (תל-אביב תרפ"ז-תרצ"א), ובפרקי זיכרונות כמו "תחת הפטיש" (רשומות, ג, תרפ"ג) או מגלת תפוח: תולדות עיר שעברה ובטלה מן העולם (תל-אביב ת"ש) של רחל פינגברג.

הנישואים, רבו החתונות", חצרות ובתים של המתעתדים לנטוש נרכשו עתה בכסף מזומן שהוצא מן המחבוא. העיירה איבדה סופית את זהותה היהודית המסורתית: "אט, אט, נעקרה העיירה מפיסת האדמה שעליה עמדה. היא נדחקה מכאן צעד אחר צעד, ודמותה המיוחדת אשר היתה לה, ניטשטשה ונמחקה. העיירה חיתה את ימיה האחרונים". עם התפוררות העיירה מתפרקת גם משפחת גלובמן, שמחליטה לעלות לארץ ישראל: "מכאן ואילך התחיל פירוקה של המשפחה לחוליות, מבלי לדעת מתי והיכן תתאחדנה שוב" (עמ' 251).

ביטוי סמלי נוסף להתפרקות זו מתרחש שעה שפניו בן השבע עשרה, שהתקבל רשמית כ'חלוץ', נפרד מבני משפחתו ועוזב את הגולה בדרכו לארץ ישראל. אביו, שבשל 'נסיבות הזמן' כבר לא הקפיד עמו עוד על שמירת המסורת, מושיט לו עתה זוג תפילין ומבקשו להתפלל. פניו התפלל שחרית 'בכוונה גדולה ובדבקות', ומשסיים נטל ממנו אביו את התפילין ואמר בלחש: "הרי לא תזדקק להן יותר, ואין להפכן לחפץ, מוטב שיהיו שמורות אתי". הניתוק מהמסורת ההלכתית אינו מוצג כמרד או כיריקה אכזרית בפני המשפחה שנותרת מאחור, אלא להפך – כשלב חיובי וכמעט הכרחי:

כן, הפעם נפרדתי מהן [=מהתפילין] לתמיד. כך, לאט, לאט פרקו אותי מהמעט שהיה לי. בתחילה נטלו את הספרים, אחר כך את הרובים, ועכשיו את התפילין. הציגו אותי ככלי ריק, קנקן ריק שיש למלא אותו מחדש, ביין חדש (עמ' 266).

משפחת גלובמן אינה יחידה במינה. סיפורה הוא סיפורו של דור ושל תקופה שמסתיימת. הזהות הסימביוטית המסורתית, שהתקיימה מאות שנים בין 'עירה' לבין 'משפחה', היא עיקרון מארגן המובלע, בגלוי ובסמוי, בספרי זיכרונות רבים של יהודי מזרח אירופה. אך למן שנות השישים של המאה הי"ט, ובמיוחד משנות השמונים ואילך, החל תהליך בלתי-הפיך של פרימת זהות זו. סיומו הטרגי והברוטלי של התהליך היה אמנם בימי השואה, אך למעשה גססה תרבות העיירה כבר עשרות שנים קודם-לכן. הידלדלותה הכלכלית והדמוגרפית, שקיעת כוחן של הסמכויות המסורתיות, רעיונות הסוציאליזם והציונות, תהליכי החילון, העיור וההגירה, כל אלה יצרו מוקדי משיכה וזהות חדשים וניתקו את הקשר ההיסטורי והתרבותי שבין שני הקטבים – משפחה ועיירה – שהלכו והתרחקו, הלכו והתפוררו, כל אחד מסיבות שונות.¹ תהליכים אלה, המוטמעים גם בזיכרונותיו של גוברין, הם מסימני התמורות הגדולות בתולדות יהודי מזרח אירופה בעת החדשה.

¹ עמדתי על כך במבואי למהדורת החלק השני של זיכרונות קוטיק. ראו: דוד אסף (מהדיר), נע ונד: זיכרונותיו של יחזקאל קוטיק, תל-אביב תשס"ה.

יוצאת דופן היא המשפחה באמונתה הציונית ובאהבת הארץ שבה, שאיחדה ארבעה דורות שעלו ארצה במהלך שנות העשרים. כל דור פנה אל זוויתו שלו – אם לשכונת שערי חסד החרדית, אם להתיישבות חלוצית בעמק יזרעאל; כל דור פנה אל המקום שבו העריך כי יצליח לבטא טוב יותר את עולמו הייחודי ולמזג עבר, הווה ועתיד. פנחס גוברין, הן כנער חלוץ הן ככותב זיכרונות, חש בכך. אוזנו היתה כרויה ועטו היה נכון לקלוט את הדי העיירה, המורשת החסידית ועולמה של היידיש, שבדרך טבעית – לא מאולצת ולא כפויה – חדרו אל עולמם של החלוצים אנשי 'גדוד העבודה', אל חיי יומם ואל חגיהם, והעשירו אותם בסיפור ובחידוד, בזמר ובריקוד, ובעיקר במודעות להיותם, בעת ובעונה אחת, גם מהפכנים ומחדשים וגם ממשיכים ויורשים.

זיכרונות הנעורים של גוברין מצטרפים למדף העמוס של ספרי זיכרונות המתארים את הווי החיים בעיירה ובעיר קודם לשואה. מדף עמוס זה משמשים בו בערבוביה ספרי זיכרונות באיכות ספרותית ותרבותית משתנה. חמקמקה היא סוגת הזיכרונות. כה קל לכתוב בדרך טרחנית ומשעממת, לגלוש לפרטי פרטים מייגעים, לאבד את חוש המידה, להפוך עיקר לטפל, להעמיד את הכותב עצמו במרכז האירועים ולהגזים בערכו ובחשיבותו. כה קשה לכתוב בדרך מרתקת, המבחינה – מתוך הומור ואירוניה עצמית – בין מרכז לשוליים, בין הראוי להישכח לבין הראוי להיזכר, ומכוונת את דבריה לא רק לקבוצה מצומצמת של קרובי משפחה, אלא לכל מי שדבר אנושי אינו זר לו. רוח קסומה שורה על זיכרונות גוברין, שלבד מהיותם חינוניים ומושכים את הלב, הרי הם תעודה היסטורית ותרבותית לעולמה של משפחה אחת ועיירה אחת באוקראינה, על ימי חול ומועד, על ששונה ועיצבונה, על פריחתה ושקיעתה.

החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל-אביב